

Premýšľanie nad krajinou kde zajtra znamená (iba) včera

Ladislav Kováč

Ruské kvety zla. Zostavovateľ Viktor Jerofejev. Preložil kolektív autorov. Belimex, Bratislava, 2005. 415 strán. 369,- Sk

Ruské eseje. Zostavovateľ József Goretity. Preložili Oľga Hirnerová a Milan Tokár. Kalligram, Bratislava, 2006. 895 strán. 350,- Sk

Viktor V. Jerofejev: Dobrý Stalin. Preložil Ján Štrasser. Kalligram, Bratislava, 2005. 320 strán. 349,- Sk

Šíra Rus – bôľna Rus,
chudá na paprsky,
- Až sa vrátiš, Ilja – hej,
pozdrav národ ruský,
ak ho znáš! Ak ho znáš!!

(Martin Rázus, Ilju Ehrenburgovi. Šípy duše, 1929)

„Sme národ výnimočný, patríme medzi národy, ktoré akoby neboli súčasťou ľudstva, ale existujú len preto, aby dávali svetu nejaké strašné ponaučenie“, povzdychol si na počiatku 19. storočia ruský historikozof Piotr Čaadajev. V starom spore, či Rusko patrí k Západu alebo k Východu, ktorý si ruská inteligencia za dve storočia diskusií doteraz nevyriešila, predstavoval Čaadajev západniarske krídlo. Rusko, možno viac než že by svetu dávalo ponaučenia, stávalo podstatné otázky. Stavia ich aj dnes?

„Historický osud ruského národa bol nešťastný a trpitel'ský, a vyvíjal sa katastrofickým tempom, prerušovane a so zmenami v type civilizácie“, napísal Nikolaj Berďajev ešte v tridsiatych rokoch 20. storočia. Zaostalé barbarské Rusko 16. storočia, v časoch Ivana Hrozného, veľa svet neobohatilo; nanajvýš lekciami o tom, akých rozmerov a podôb dokáže dosiahnuť ľudská krutosť. To isté sa dá povedať o dobe Petra Veľkého zo 17. a 18. storočia: ambíciou Petra nebolo civilizovanému svetu niečo dávať; šlo mu len o to, dobehnúť ho. Tomuto cieľu bez váhania obetoval životy státisícov ľudí. Ba v „záujme vecí“ aj vlastného syna, stúpenca stariny, nechal popraviť. A tu naraz, v 19. storočí, dá Rusko svetu jedinečných básnikov, hudobníkov a maliarov a nesporne najväčšiu románovú literatúru sveta. Stojí za povšimnutie: všetko umelcov. Nijakých pozoruhodnejších filozofov a mysliteľov.

Fjodor Dostojevskij príbehmi, ktoré žijú hrdinovia jeho poviedok a románov, urobil veľké psychologické objavy. O celé pol storočie predbehol napríklad Sigmunda Freuda. Nepreháňame, ak ho v porozumení životu stavíme na roveň jeho súčasníkovi Charlesovi

Darwinovi. Lenže toto porozumenie, čo nám Dostojevskij sprostredkúva, sa ťažko konceptualizuje. Ak sa to vôbec dá. Sám Dostojevskij, keď sa pokúša filozofovať, je často plytký a naivný; a napríklad primitívny nacionalizmus a antisemitizmus jeho politických úvah vyvoláva sklamanie a znechutenie. Lev Tolstoj nie je iný. Keď ku „Kreutzerovej sonáte“, tej úžasne komplexnej výpovedi o ľudskej erotickej láske, napíše Doslov, ktorý má byť „odpoveďou na otázku: čo si myslí autor o predmete poviedky“, predkladá v ňom vysvetlenie neveriteľne chudobné, nudne mravoučné, absolútne nepostihujúce mnohvrstevnosť samotného diela. Tu je prvá závažná otázka, čo Rusko postavilo a na ktorú doteraz nemáme odpoveď: čo je to za pravda, čo nám poskytuje veľké umenie a ktorú sami tvorcovia nedokážu konceptuálne uchopiť? Alebo sa mýlime a umenie je iba krásnou lžou, ktorou sa radi nechávame unášať?

To sme už v 21. storočí, Rusko má za sebou skúsenosť siedmich desaťročí komunizmu a Viktor Jerofejev, zostavovateľ zborníka súčasných ruských poviedok „Ruské kvety zla“, nám vo svojom predslove ku zborníku ponúka na túto otázku odpoveď jednoznačnú: „Bazarov, hrdina románu *'Otcovia a deti'*, bol nihilista, škandalizoval verejnú morálku, ale jeho základná veta znela ako nádej. *'Človek je dobrý, okolnosti sú zlé'*. Túto vetu by som umiestnil ako epigram veľkej ruskej literatúry. Základným pátosom veľkej časti z nej bola spása človeka a človečenstva. To je nezvládnuteľná úloha a ruská literatúra ju tak úžasne neplnila, že si tým zabezpečila svetový úspech.“ Jerofejev konštatuje, že sovietska literatúra ostala verná týmto „orgiám humanizmu“, samozrejme, dovedy, kým sa tieto orgie nepremenili „na literatúru ľži a hanby s takým nákladom blúznenia a grafománie, že predstavovali ničím neprekonateľné príklady gýča“. Ale ani literatúra chruščovovského „odmäku“ sa tejto misii nespreneverila. A antisovietska literatúra, s Alexanderom Solženicynom ako protagonistom, súťažila so sovietskou v „humanistických skokoch“. Literatúra, ktorú Jerofejev ponúka v zborníku, predstavuje radikálny zlom s touto tradíciou. „Zmysel novej literatúry nie je v etnografickej autenticite, nie v odhalení krajiny, ale v prezentovaní toho, pod akou tenkou kultúrnou vrstvou sa skrýva človek ako nezvládnuteľný živočích“, zhrňuje Jerofejev.

Zborník poviedok 22 spisovateľov je čítaním poväčšine pôsobivým, ale smutným. Nie všetky poviedky sa mi však zdajú profesionálne zvládnuté. Čo je ale nové v tomto bezohľadnom líčení zla, v expresívnom jazyku „špinavých“ slov, v literatúre v ktorej, podľa Jerofejevovho vyjadrenia, „smrdí všetko, smrť, sex, staroba, zlé jedlo, každodennosť“? Máločo; možno nič. Samozrejme, reakcia na gýč sovietskej literatúry, ale najmä na implóziu komunizmu a na ruskú súčasnosť „divokého Východu“ sotva môže byť iná. Ale s tým všetkým už iné literatúry prišli dávnejšie. Ba i samotná ruská literatúra zo začiatku 20. storočia mala už vo svojich radoch demystifikátorov a dekadentov. Ani čo by súčasná literatúra nadväzovala na nich – so sedemdesiatročným oneskorením. Je to druhá otázka, staronová, no Rusko ju možno dosiaľ nikdy tak prenikavo nepostavilo: Aká je hodnota umenia, ktoré nás oberá o ideály, vnucuje nám beznádej a presviedča nás o tom, že človek je iba „nezvládnuteľný živočích“? Čo ak „tenká kultúrna vrstva“ patrí neoddeliteľne k podstate človeka a iba cez ňu sa môžu vyjaviť a uskutočniť všetky ľudské potencie? Nie je potom obraz tvora, aký pred nami vyvstane po zlúpnutí tejto kultúrnej vrstvy, vlastne obrazom falošným, obrazom nie ľudskej prirodzenosti, ale ľudskej patológie?

Rovnaký pocit „dépà vu“, čítania čohosi, čo už iní dávnejšie napísali, zanechal vo mne zborník „Ruské eseje“, ktorý pre slovenského čitateľa zostavil József Goretity. Nevie, čím sa zostavovateľ tohto deväťstostranového kompendia pri výbere príspevkov niekoľkých desiatok autorov riadil. Mnohé z nich vlastne ani nie sú esejami; sú to skôr odborné štúdie pracovníkov kultúrnych vied, často bohato vyšperkované odkazmi na literárne zdroje. Vo svojom celku sú to texty málo podnetné a poväčšine nudné. Len málo štúdií predkladá konkrétne dáta zo sociálnych prieskumov. Tie dôvody k optimizmu veru neposkytujú.

Väčšina ekonomiky v súčasnom Rusku má „šedý“ charakter: výroba konkurencieschopných tovarov je možná iba pololegálne. Len 20% importného tovaru sa r. 2001 doviezlo podľa „bielych“ schém. Zmluvy nemajú právnu silu; dôverovať možno len príbuzným a starým priateľom. V r. 1996 37% opýtaných súhlasilo, že „*naš národ potrebuje silnú ruku*“ (mimochodom, v dôstojníkovi bezpečnosti ako prezidentovi už ju má). Z Ruska sa už vysťahovalo 50 tisíc vedcov. 25 miliónov Rusov ostalo po rozpade ZSSR za hranicami Ruskej federácie a sú nútení, často drasticky, k asimilácii. Ak v r. 1950 malo Rusko 101 miliónov obyvateľov, Čína 554 miliónov, stredná Ázia 17 miliónov a juhostredná Ázia 83 miliónov, bude v r. 2050 podľa prognóz stáť proti 114 miliónom Rusov takýto počet obyvateľov v susedných krajinách: poldruha miliardy v Číne, 95 miliónov v strednej Ázii a 684 miliónov v juhostrednej Ázii. A čo je vari najalarmujúcejšie: pod málo osídlenou ruskou Sibírou ležia tri čínske provincie so stomiliónom obyvateľov – hustota osídlenia je tam stonásobne vyššia ako za ich severnou hranicou. „*Sibír sa stane veľkou stávkou v hre 21. storočia. ... Od toho, kto bude vládnuť Sibíri, závisí budúcnosť sveta*“, napísal jeden francúzsky pozorovateľ.

Celkový dojem, čo som si z čítania zborníka urobil, je nedobrá. O Rusku dnes viac než za jeho sovietskych čias platí, že je krajinou, kde zajtra znamená bohužiaľ iba včera (tak som už kedysi ironizoval titul nadšenej reportáže Júliusa Fučíka o sovietskom Rusku vo svojej „kontrareportáži“ „*Kolieska na anjelovi*“ a neskôr v „*Ruských konfrontáciách*“). Tak ako ekonomicky prechádza Rusko 21. storočia fázou bezohľadného grunderského kapitalizmu, ktorú Európa a USA absolvovali už v 19. storočí, v kultúrnych vedách i v esejach humanistiky dobiehajú Rusi to, čo im nebolo dopriate skoro po celé 20. storočie. Píše sa o tom a tak, ako sa v západnej Európe písalo pred desaťročiami. Hlavnými inšpirátormi súčasných ruských postmarxistov, ale bohužiaľ aj mladšej generácie, ktorú už nepostihol proces „odmarxovania“, sú, zdá sa, Sigmund Freud, Michel Foucault, Jacques Derrida, Peter Sloterdijk, všeobecne psychoanalýza, štrukturalizmus, postmodernizmus, filozofia jazyka. Teda všetko to, čo západný svet má v podstate za sebou. Úvahy o „*oidipovskom komplexe sovietskej civilizácie*“ (Michail Epštejn), o tom, že „*komunizmus sa mimoriadne podobá na jazyk*“ (Alexander Genis), alebo že markíz Astolphe de Custine, vynikajúci pozorovateľ Ruska 19. storočia (mohli by sme povedať, Toqueville Ruska) bol homosexuál a preto jeho kniha je „*introdukciou k sexuálnej analýze komunizmu*“ (Boris Paramonov) mi pripadajú nie iba bezcenné, ale jednoducho smiešne.

Ostatne, kto si občas pozrie ruské televízne kanály, len si upevní presvedčenie, že Rusi sa snažia hekticky dobehnúť zameškané. Prekvitajú talkshows, začínajú sa natáčať domáce ruské telenovely. Reality shows zahájajú zrejme svoje víťazné ťaženie ruskými televíziami po tom, čo na západe už celkom vyjdú z módy. Stojí za to odcitovať zo zborníka esejí jedného z „nových Rusov“, podnikateľa v priemysle zábavy: „*Naši diváci sú ľudia aktívni, v rozkvetení síl a my sa usilujeme vytvoriť pre nich na našom kanále šťastný, optimistický svet. Pravdaže, skutočný svet nie je celkom taký, ale to sa divák vždy môže dozvedieť na iných kanáloch.*“ Ohromná inovácia v krajine, kde za poslanie kultúry sa vždy považovalo hľadanie pravdy!

Čo je na tomto všetkom najzarmucujúcejšie? Že Rusko pomaly stráca výnimočnú príležitosť povedať svetu svojím umením, vedou a humanistikou niečo originálne a naozaj nové. Ruský komunizmus počas svojich 70 rokov predstavoval nezamýšľaný gigantický experiment, v ktorom sa testovali niektoré základné hypotézy klasického racionalizmu. To, že sa tak dialo v krajine, kde racionalizmus nemal silné korene, ktorá nepoznala renesanciu, reformáciu, ani osvietenstvo, parametre experimentu skôr len zjednodušilo. Experiment zlyhal a tým boli vyvrátené hypotézy, ktoré testoval. Kto už iní, ak nie priami svedkovia, pokusné morčatá na ktorých sa hypotézy skúšali, by nám mal podať správu o tom, čo sa dialo, i dôkladnú analýzu toho, v čom sa pokus nevydaril?!

Z tohto hľadiska najcennejšou výpoveďou sa mi javí autobiografická kniha Viktora Jerofejeva „Dobrý Stalin“. K podstate ale nesiahajú, zdá sa mi, autorove úvahy, komentáre a glosy o sovietskej a postsovietskej skutočnosti, akokoľvek sú chytré a originálne. Múdrost výpovede je skrytá v príbehu – tak, ako to v najlepšej ruskej literatúre vždy bolo. Prípadá mi objavné, hoci to Jerofejev v knihe ani nenaznačil a sám možno ani netušil: to, čo mnohým ľuďom umožňovalo žiť za komunizmu bez vedomia pretvárinky, konzistentne a s pocitom zmyslu, bolo majstrovstvo dokonalého sebaklamu.

Odvážim sa zovšeobecniť: V tomto rozhodujúcom storočí Rusko svetu duchovne veľa neprinesie. To ale neznamená, že na globálnej scéne bude hrať okrajovú a nezaujímavú úlohu. Práve naopak. V dobe, ktorú viac než čo iné bude charakterizovať neuhasiteľný smäd po nafte, ruský štát, energetický gigant, sa stane hlavným aktérom drámy 21. storočia.